

Hangváltások és gyakorisági eloszlások

Fehér Krisztina

Nyelvelmélet és diakrónia (PPKE)

Budapest, 2016. november 23.

Hangváltozások és történeti nyelvészet

- ◉ módszertani kényszer: középpontban a hangváltozások
- ◉ láncváltozások korai leírása (*törvény ~ tendencia*)
  - ◉ Grimm-törvény
  - ◉ Horger-törvény (két nyílt szótagos tendencia)
- ◉ a „miért” problémája és a „hogyan” kérdése
  - ◉ a hangképzés változásának problémája (beszédprodukciónak kérdése)
  - ◉ a hangváltozás fonetikai-fonológiai problémája (beszédpercepció kérdése)

Hangváltozások és történeti nyelvészet

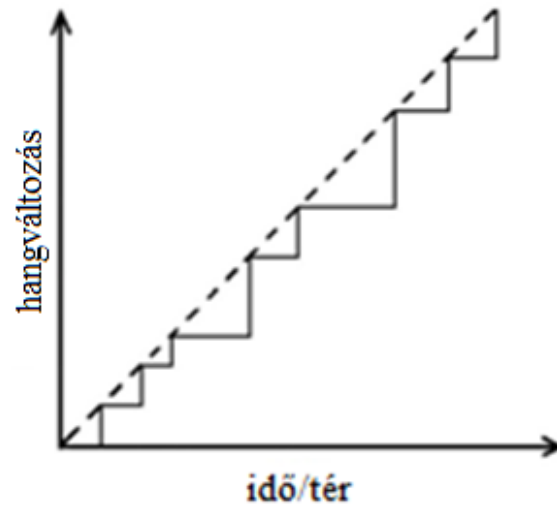
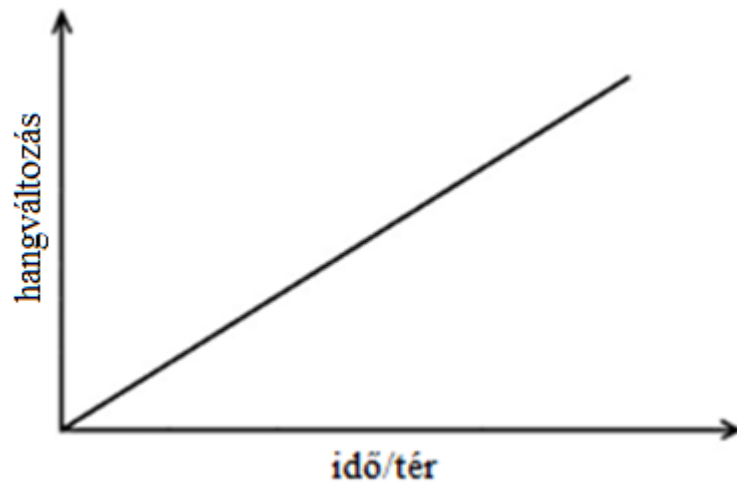
- a „miért” problémája
  - labializáció
  - nyíltabbá válás vs. a tövégi magánhangzók felső nyelvállásúvá válása
  - monoftongizáció
- hangváltozási tendenciák: nem kauzális magyarázat, de elsődlegesnek tartott jelenség
- analógia: kauzális magyarázat, de másodlagosnak tartott jelenség

Hangváltások és történeti nyelvészet

- „A nyelvtudomány törvényei nem oksági törvények: a változásokat nem mint az előttünk ismeretlen vagy csak félig-meddig ismert igazi okok okozatát, hanem mint tér- és időbeli feltételek függvényét tüntetik fel. Pl. a régi magyar illabialis *a* > *â* változásnak igazi, psychophysikai okai előttünk ismeretlenek, de igenis megállapíthatjuk, hogy e változás bizonyos geográfiai határokon belül (a palóc nyelvterületet kivéve az egész magyar nyelvterületen) s bizonyos időrendi határokon belül (kb. a XII.–XIII. sz. folyamán) ment végbe” (Gombocz, 1921)
- „[a] nagy tendenciák megállapítása után az aprómunka: Mi lehet az oka ezeknek a tendenciáknak” (E. Abaffy, 1991)
- fő kutatási irány: a nyelvi változás mozgatórugói

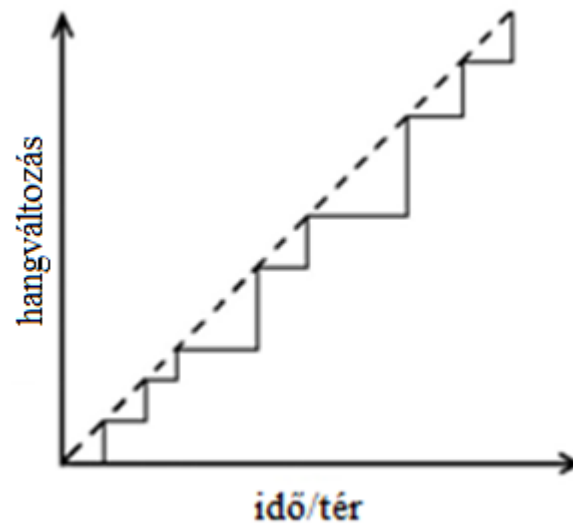
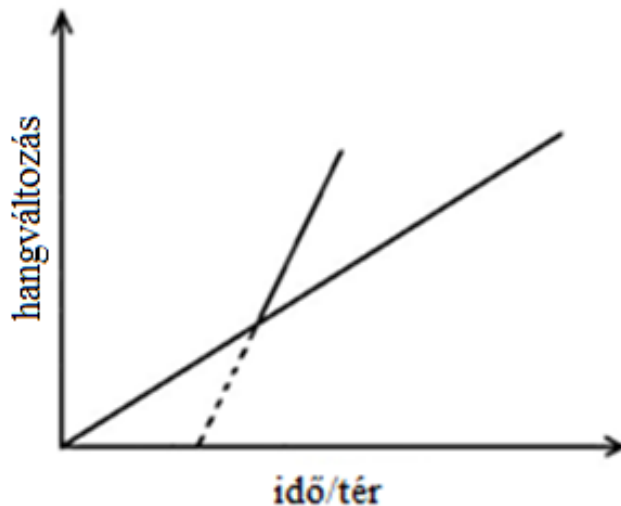
Hangváltások és történeti nyelvészet

- a „hogyan” problémája
- a beszédprodukciónak változása
  - lassú, fokozatos eltolódás („tővéghangzók lekopása”)
  - ugrás egyik állapotból egy másikba („tővéghangzók eltűnése”)

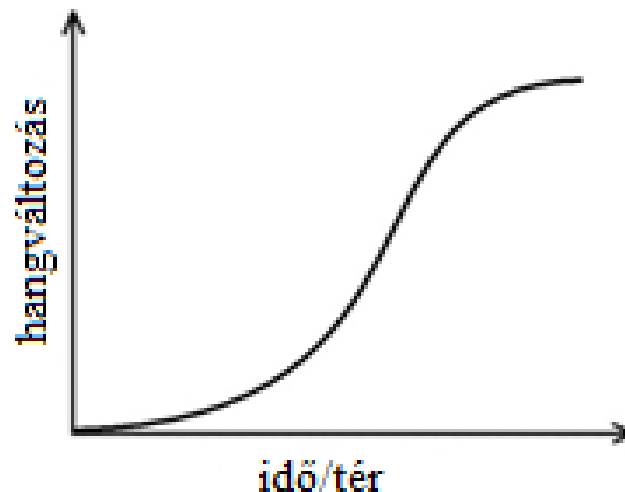
Hangváltások és történeti nyelvészet

- a „hogyan” problémája
- a beszédprodukciónak változása
  - lassú, fokozatos eltolódás („tővéghangzók lekopása”)
  - ugrás egyik állapotból egy másikba („tővéghangzók eltűnése”)

Hangváltások és történeti nyelvészet

- a „hogyan” problémája
  - a beszédprodukciónak változása
    - dialektológia: izoglosszaelmélet
    - szociolingvisztika: hullámelmélet
    - S-görbe

Hangváltozások és történeti nyelvészet

- a „hogyan” problémája
  - a beszédpercepció változása
    - magyarázat nélküli kijelentések a fonologizációról, defonologizációról és refonologizációról
      - új fonéma megjelenése vs. „hanghelyettesítés” a rendszerben

A javaslat

- a „hogyan” problémája
- a változás közvetlenül és rövid idő alatt figyelhető meg
- fonológia-fonetika (beszédpercepció-beszédprodukciónak) viszonya

- pszicholingvisztika (kognitív pszichológia)
- beszédhang-kategorizáció
- korai nyelvelsajátítás
- percepció → produkció

- ontogenezis → filogenezis

Anyanyelvsajátos hangkategorizáció

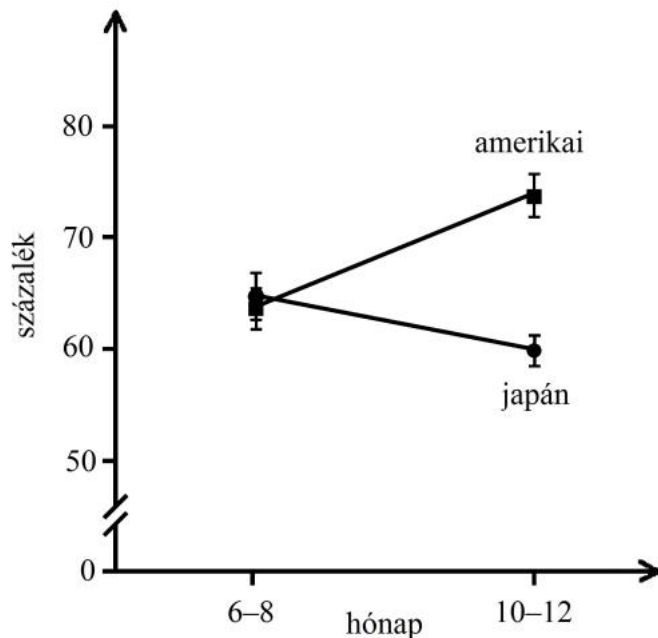
- 8–12. hónapok: nyelvi világpolgárokból anyanyelvi szakértők
- [da] vs. [ɖa] (Werker–Tees 1984)
- nem alapulhat minimális párokon
- nem alapulhat csak komplementer disztribúción

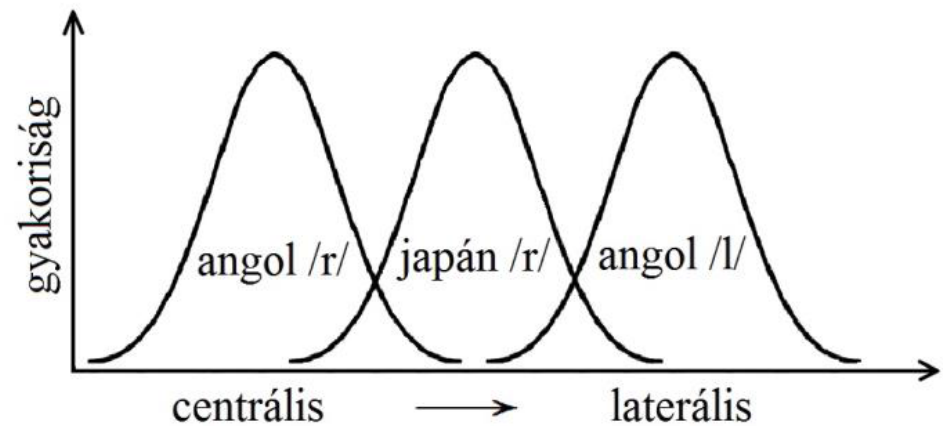
(<https://youtu.be/WvM5bqUsbu8>)

Az angol /l/ – /r/ és a japán [l] – [r] esete

- Kuhl és mtsai 2006
- 8–10. hónapok között: ráhangolódás az anyanyelv fonológiájára
- a (dajkanyelvi) gyakorisági eloszlásnak megfelelően

(Kuhl és mtsai 2006: F17 nyomán)

(Kuhl 2010 nyomán)

A magyar /l/ – /r/ esete

- nagy abszolút tokengyakoriság
- relatív gyakorisági eloszlás: 60%–40% (aránykülönbség: 20%)

típus	tokenek száma	gyakoriság százalékban
/ɛ/	8 907	11.22
/ɒ/	8 012	10.09
/n/	5 464	6.88
/t/	5 169	6.50
/l/	4 178	5.26
/m/	3 891	4.90
/o/	3 824	4.82
/i/	3 721	4.69
/k/	3 366	4.24
/r/	2 831	3.57

(Szende 1973: 30 nyomán)

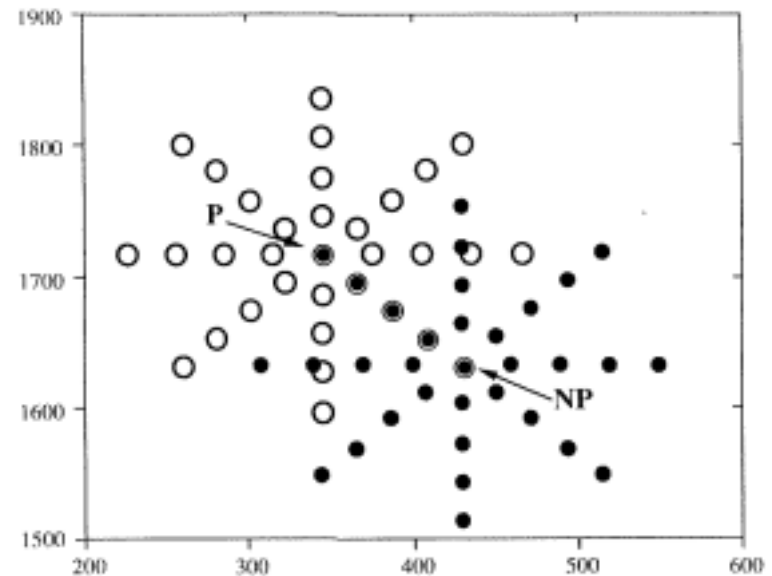
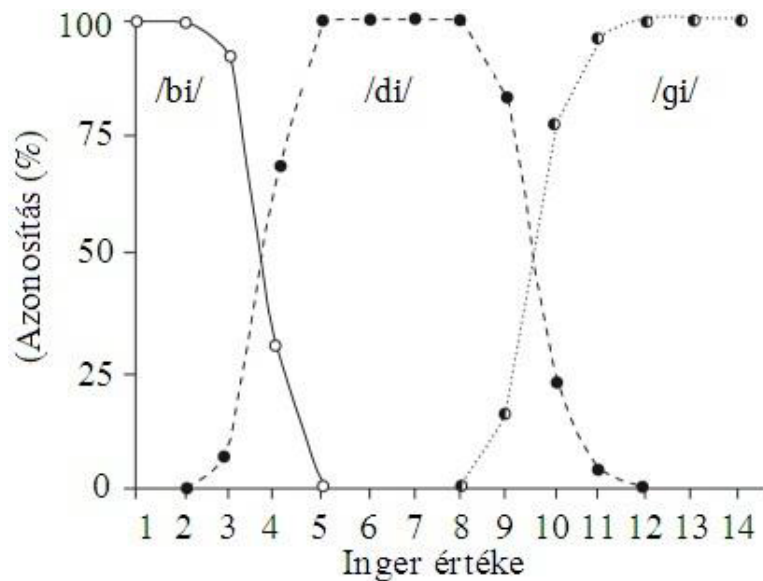
(Szende 1973: 33 nyomán)

gyakorisági sorszám, decilisenként	1–10.	1–20.	1–30.	1–40.	1–50.	1–64.
összesített gyakoriság, százalékban	62.17	87.66	96.85	99.56	99.96	100

Kategoriális észlelés és perceptuális mágnés

Liberman 1957, Kuhl 1991

(Honbolygó 2007)

Hasznosítható tanulságok

hanghelyettesítések:

Gósy 1998, Szilágyi N. 2000.

bajor-osztrák [b] > magyar [p] (*pánt, pléh, polgár* stb., de! *borbély, böllér, bókony* stb.)

bajor-osztrák [β] > magyar [b] (*bakter, bográn, bükköny* stb.)

fonologizációs változás és változatosság:

magyar [β] ~ /β/ > [v] ~ /v/

palóc [a] → /a/, hajdúsági [t] → /t/

a magyar /e/ – /ɛ/, [e] – [ɛ] esete

A magyar /e/ – /ɛ/, [e] – [ɛ] esete

nagy abszolút
gyakoriság (Lotz
1952, Szende
1973)

körpuszok:

Lotz 1952: /e/-
ző köznyelv

(Petőfi és
Mikszáth művei)

Kis–Fehér 2015:
/e/-ző

nyelvjárások

(nyugati és
dunántúli

nyelvjárástípus)

sor- szám	Lotz korpusza			Szende korpusza		
	típus	token- szám	százalék a magánhang- zók között	típus	token- szám	százalék a magánhang- zók között
1.	/ɛ/	5 906	26.49	/ɛ/	8 907	26.66
2.	/ɒ/	5 066	22.72	/ɒ/	8 012	23.98
3.	/o/	2 502	11.22	/o/	3 824	11.45
4.	/a:/	2 266	10.16	/i/	3 721	11.14
5.	/i/	2 110	9.46	/e:/	2 587	7.74
6.	/e:/	1 689	7.58	/a:/	2 365	7.08
7.	/ɔ/	680	3.05	/u/	766	2.29
8.	/u/	564	2.53	/o:/	753	2.25
9.	/o:/	426	1.91	/ɔ:/	750	2.25
10.	/ɔ:/	348	1.56	/ɔ/	679	2.03
11.	/y/	257	1.15	/i:/	379	1.13
12.	/i:/	250	1.12	/y/	311	0.93
13.	/u:/	156	0.70	/u:/	207	0.62
14.	/y:/	76	0.34	/y:/	145	0.43

A magyar /e/ – /ɛ/, [e] – [ɛ] esete

nyugati:

1. Hegykő (Győr–Moson–Sopron megye)
2. Velem (Vas megye)
4. Csöngye (Vas megye)
5. Rábagyarmat (Vas megye)
6. Bödeháza (Zala megye)
7. Ságod (Zala megye)
8. Szentá (Somogy megye)

dunántúli:

16. Bana (Komárom–Esztergom megye)
18. Bakonyszentlászló (Veszprém megye)
19. Somlóvásárhely (Veszprém megye)

(Hajdú–Kázmér 1971, Geoling.)

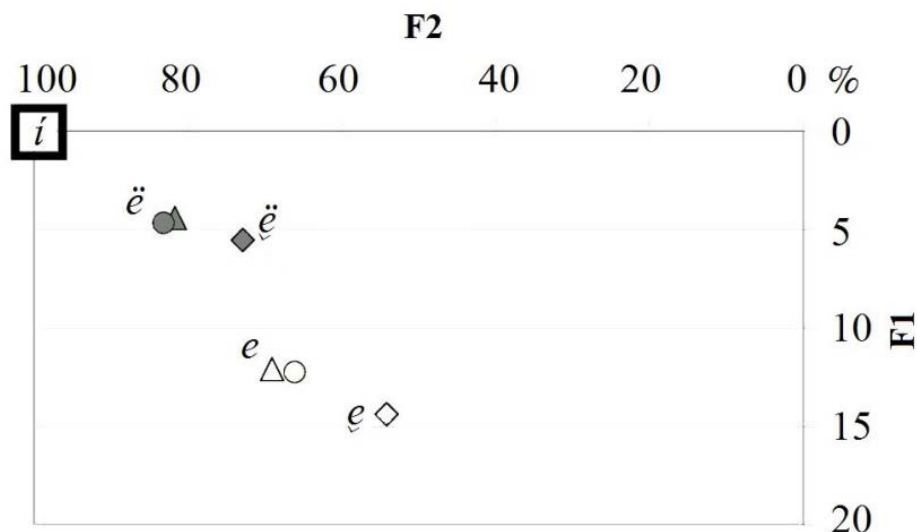
A magyar /e/ – /ɛ/, [e] – [ɛ] esete

Vargha 2013
három terület:

Csönge (Nyugat-Dunántúl)

Dévaványa (Tiszántúl)

Hévízgyörk (Palócföld)

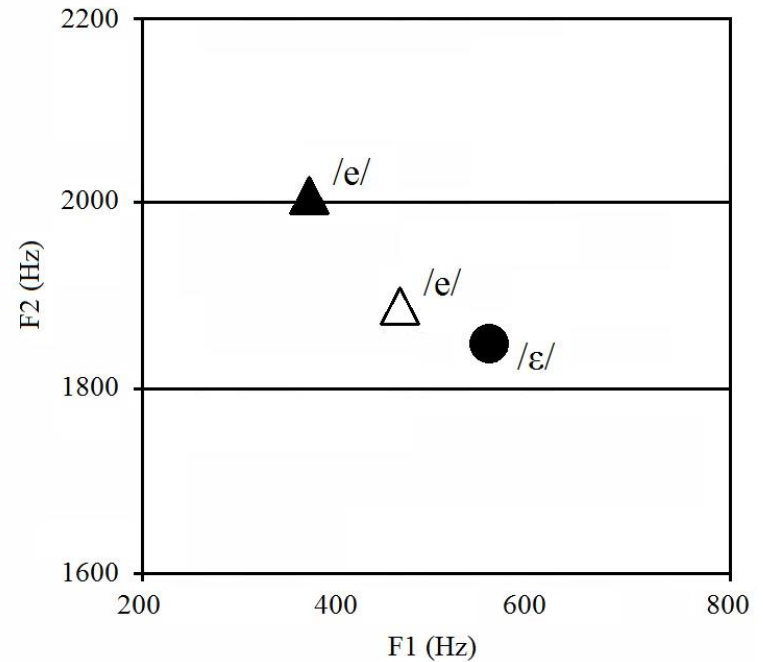
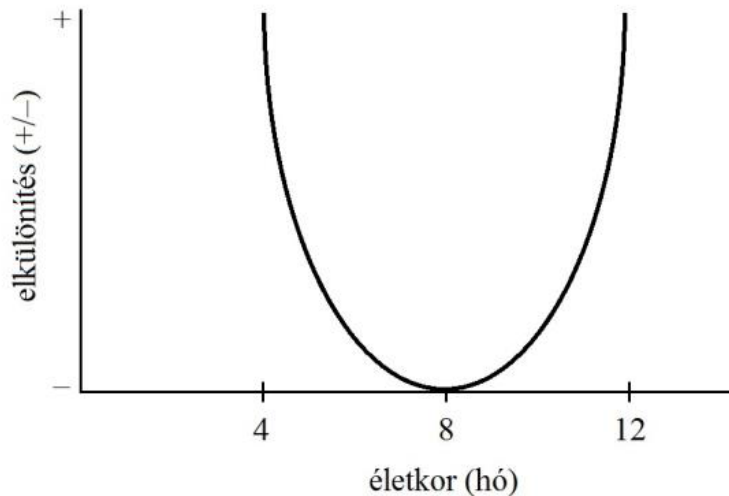

típus	Lotz /e/-ző köznyelvi korpusza		/e/-ző nyelvjárási korpusz	
	token-szám	egymáshoz mért gyakoriság, százalékban	token-szám	egymáshoz mért gyakoriság, százalékban
/ɛ/	2 814	59.54	2 426	58.78
/e/	1 912	40.46	1 701	41.22

(Lotz 1952/1976: 91 nyomán és Kis–Fehér 2015-ből)

A spanyol–katalán [e] – [ɛ] és /e/ – /ɛ/ esete

- Bosch–Sebastian-Galles 2003
- kétnyelvűség és U alakú tanulás

(Bosch–Sebastian-Galles 2003 alapján)

A magyar /e/ – /ɛ/, [e] – [ɛ] esete

- BUSZI-2 (Hattyár–Kontra–Vargha 2009)
- *hëgyes* – *hëgyës* ('hegyvidéki' – 'éles')

percepció \ produkció	azonos	különböző
azonos	<i>a</i>	<i>b</i>
különböző	<i>c</i>	<i>d</i>

(Labov 1994 és Hattyár–Kontra–Vargha 2009 nyomán)

A javaslat

